

van de redactie 3 ★ irene j.f. de jong, zwijgende
personages in de ilias 4 ★ v.j.chr. hunink, ondergrondse
stromen 22 ★ herman roozenbeek, pluvia deficit, causa
christiani sunt 36 ★ h.c. teitler, hariomundus en
haldagates 49 ★

tijdschrift voor nederlandse classici

1 22e jaargang nr. 1 januari 1989

LAMPAS

Ondergrondse stromen

Lucretius en de Aetna-dichter

V.J. Chr. Hunink

Summary In this article the poem *Aetna*, written by an unknown author in the first century A.D., is compared to Lucretius' *De Rerum Natura* from a literary point of view. Aspects in which Lucretian influence clearly appears are outlined, with emphasis on stylistic features. To illustrate these general observations a scientific part of the text, dealing with subterranean holes (vss. 94-218), is examined within the context of the poem. Resemblances as well as differences with Lucretius' text are brought forward. Particular attention is paid to imagery, argumentation and to the motif of cosmic dissolution. The poet of the *Aetna* evidently owes much to *De rerum natura*, while maintaining an optimistic and religious attitude, contrary to Lucretius.

Het Aetna-gedicht

In de *Appendix Vergiliana*, een verzameling gedichten en gedichtjes op naam van Vergilius, die uiterlijk in de tweede eeuw na Christus tot een corpus verenigd zijn, bevindt zich een merkwaardig klein leerdicht over de Aetna. Het wordt nauwelijks of niet bestudeerd en zo mogelijk nog minder gelezen: binnen de toch al niet zo grote groep der classici zijn er maar weinigen die er meer van kennen dan de titel, en dan soms nog verkeerd geschreven ook. Nu is dit een lot dat wel meer tweederangs antieke teksten treft, maar in dit geval is enige verbazing wel op zijn plaats, aangezien het hier gaat om een gedicht dat lange tijd op naam heeft gestaan van Vergilius. Bovendien behoort het, als leerdicht, tot het genre dat in de moderne tijd opnieuw in de belangstelling is komen te staan (zie bijvoorbeeld Effe), en is het daarvan een niet onaantrekkelijk specimen. De voornaamste reden van de wat stiefmoederlijke behandeling van dit gedicht lijkt te zijn gelegen in de moeilijkheid van de inhoud: de dichter tracht in niet meer dan 645 regels een natuurwetenschappelijke verklaring te geven van de vulkanische activiteit van de Aetna, wat hem brengt op duistere materie als onderaardse holten, ondergrondse luchtbewegingen en bijzondere brandstoffen, waarbij hij en passant nog mythologische verklaringen uitvoerig ontzenuwt, andersdenkende collega-leerders een veeg uit de pan geeft en zijn eigen werk in schrill contrast daarmee hemelhoog prijst, dit alles afgerond met een mooi stichtelijk verhaal. Het zal duidelijk zijn dat de meer technische gedeelten geen ontspannende lectuur verschaffen. Andere omstandigheden die het

leesgenot negatief beïnvloeden zijn de deplorabele toestand van de tekst en de onzekerheid over de vraag wie de auteur ervan is. Veel lezers hebben hun interesse in het Aetna-gedicht verloren nu vast staat dat Vergilius het in elk geval niet is¹, zoals alleen al bij vluchtige vergelijking van het Aetna-gedicht met een passage in de *Aeneïas* waar Vergilius de Aetna beschrijft (3, 554; 570-587) duidelijk blijkt uit de grote stilistische verschillen.

De auteur

Reeds in de oudheid werden twijfels geuit over het auteurschap van Vergilius (bijvoorbeeld in de *Vita Donati* 19: *scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam*)². In de Middeleeuwen nam men weliswaar veelal aan dat Vergilius de auteur was, maar in de late Middeleeuwen moeten er ook discussies over de authenticiteit geweest zijn³, en zijn er handschriften geweest waarin onder meer het Aetna-gedicht buiten het Corpus Vergilianum geplaatst werd. Pas in de Renaissance werd de twijfel aan het auteurschap van Vergilius algemeen, en schreef men het werk toe aan Cornelius Severus, een door Quintilianus (10, 1, 89) vermeld episch dichter. Meer recentelijk is Lucilius, de bekende vriend van Seneca, als auteur gesuggereerd⁴. De kwestie van het auteurschap is al met al nog niet opgelost, en verreweg de meeste literatuur over het Aetna-gedicht duidt de auteur niet met een naam aan. (Voor het gemak spreek ik hier verder van de Aetna-dichter.) Ook de datering van het gedicht is omstreden. Een duidelijke terminus ante quem is echter 79 na Christus, het jaar van de grote Vesuvius-uitbarsting, waarvan in het Aetna-gedicht geen enkele melding gemaakt wordt. De dichter noemt het gebied rond Napels zelfs vulkanisch niet meer actief (430 e.v.), hetgeen van het *argumentum ex silentio* vrijwel een bewijs maakt. Voor een datering is men in hoofdzaak aangewezen op taalkundige, stilistische en inhoudelijke kenmerken van het gedicht. Zo is er op talrijke punten invloed van voorgangers te bespeuren, o.m. van Lucretius, Vergilius, Manilius, Seneca en Lucanus. Er zijn enige trekken van het Zilveren Latijn te constateren, zoals een streven naar een bondige uitdrukkingwijze, gekoppeld aan een tendens om woorden sterk pregnant te gebruiken, een neiging tot beeldspraak en personifikatie, spreektaal-uitdrukkingen, uiterst summiere aanduidingen van mythologische en andere bekend veronderstelde details⁵ en bepaalde metrische eigenaardigheden (bijvoorbeeld het strikt handhaven van cesuren). Op grond van deze en andere stilistische en taalkundige kenmerken plaatst men het gedicht tegenwoordig vrij algemeen in de tijd van Nero.

Het Aetna-gedicht en *De rerum natura*

De wetenschappelijke belangstelling voor het Aetna-gedicht heeft zich tot nu toe vooral geconcentreerd op de meer filologische aspecten, zoals de tekst, de kwestie van het auteurschap en de datering⁶. Het Aetna-gedicht heeft echter meer te bieden. Ik doel hier niet zozeer op de stof, want voor betrouwbare verklaringen van vulkanisme volstaat een blik in een encyclopedie, maar op de talloze plaatsen waar de Aetna-dichter invloed van Lucretius lijkt te hebben ondergaan. Als men de tekst goed leest ontkomt men niet aan de indruk dat de Aetna-dichter Lucretius niet alleen gelezen heeft, maar zelfs in zijn voetsporen is getreden. De navolging is niet beperkt tot de keuze van het genre leerdicht, en de stof (Lucretius behandelt vulkanisme en speciaal de Aetna in *DRN* 6, 639-702), maar is op alle niveaus van de tekst te zien, van ritme en woordkeus tot argumentatie-technieken en programmatische ideeën. Uiteraard hebben de commentatoren de meest opvallende overeenkomsten opgemerkt, maar ze hebben het bij incidentele opsommingen gelaten, en zijn niet tot systematisch onderzoek van de relatie tussen de Aetna-dichter en Lucretius overgegaan⁷. Zeker gezien de nogal beperkte invloed van Lucretius op latere literatuur (Vergilius heeft hem vrijwel overschaduwd) is het Aetna-gedicht, dat nu juist onmiskenbare Lucretius-invloeden vertoont, een nadere beschouwing op dit punt zeker waard, *ad maiorem Lucreti gloriam*.

Sporen van Lucretius

Zoals te verwachten is heeft de Aetna-dichter zich met betrekking tot zijn onderwerp, vulkanisme, niet veel aangetrokken van wat Lucretius daarover te melden heeft: als hij ervan uitgegaan was dat Lucretius het laatste woord erover had gezegd, was er van een eigen gedicht natuurlijk niets gekomen. Evenmin volgt hij Lucretius na op de meest concrete niveaus van de tekst, zoals in het gebruik van archaïsche vormen. Het poëtisch arsenaal in zijn tijd voorzag nu eenmaal niet meer in dergelijke bijzonderheden, die na Vergilius min of meer als 'boers' en ouderwets beschouwd werden. Ook op andere gebieden waar een dichter minder vrijheid had, zoals prosodie en syntaxis, blijft de Aetna-dichter tamelijk onopvallend en braaf.

Beter is Lucretius' invloed te zien in passages waar de dichter spreekt over zijn methoden en bedoelingen, en in de argumentatietechniek. Mooie voorbeelden daarvan zijn te vinden in een programmatische excurs (r. 219-281), waarin de dichter zijn keuze voor het onderzoeken van de aarde verdedigt, en met name inzicht in het werken van de Aetna beschouwt als een methode om religieuze angst te bestrijden.

Maar het beste klinkt Lucretius door in een groot aantal verzen waar sprake is van aanwijsbare formele parallellen in de vorm van losse woorden,

woordcombinaties, uitdrukkingen en halve verzen. In niet minder dan 74 verzen zijn duidelijke parallellen in de formulering aan te wijzen. De meest frappante gevallen daarvan zijn wel r. 250 *divina est animi ac iucunda voluptas* (cf *DRN* 2, 3; 3, 28); r. 260 *noctes atque dies* (cf *DRN* 2, 12; 3, 62) en r. 294 *collectus aquae* (cf *DRN* 4, 414). Ook in het idioom van de Aetna-dichter heeft Lucretius zijn sporen nagelaten: een aantal kernwoorden uit *DRN*, die niet strikt door de inhoud bepaald zijn, komt tevens opvallend frekwent voor in het Aetna-gedicht (zoals *animus*, *causa*, *cerno*, *certus*, *cogo*, *corpus*, *ingens*, *mundus*, *natura*, *oculus*, *penitus*, *pondus*, *profundus*, *res*, *sidus*, *tenuis*, *vena*, *verus*, *vinco* en *vis*). Stilistisch zijn er ook overeenkomsten: evenals Lucretius heeft de Aetna-dichter een voorkeur voor substantiva op *-men* (zoals *alumen* (390), *foramen* (101, 284, 566), *luctamen* (375), *momen* (305) en *spiramen* (135), voor technische en speciale woorden, en voor perifrassen en synoniemen, om maar een paar bijzonderheden te noemen. Op het gebied van de metriek wijzen vooral het gebruik van spondeïsche woorden in de eerste voet en in de vierde voet (in combinatie met een monosyllabum op het eind van de derde voet), alsmede het voorkomen van tmesis (r. 184), in de richting van Lucretius.

Structuur

Het Aetna-gedicht is dus, zoals gezegd, een leerdicht over de Aetna in bredere zin. Het spitst zich toe op een natuurwetenschappelijke verklaring van de werking van de vulkaan, tegen de achtergrond van een Stoïsch getinte wereldbeschouwing, en in literaire vorm gegoten. De kern van het gedicht wordt gevormd door drie didactische gedeelten, over de aardholten (r. 94-218), over de daarin plaatsvindende onderaardse luchtbewegingen (r. 282-384) en over een wat meer spectaculair aspect van vulkanen, het vuur (r. 385-567). Middenin wordt de leerstof opgeluisterd met een lange programmatische excurs (r. 219-281), en het geheel wordt begonnen met een nog langere inleiding (r. 1-93) en besloten met een royaal uitgemeten mythologisch verhaal (r. 568-645).

Een exemplarische passage

Om een indruk te geven van dit in veel opzichten moeilijk toegankelijke gedicht wil ik bij wijze van voorbeeld een typerende passage aan een nadere analyse onderwerpen, waarbij ik de nadruk zal leggen op elementen waarin de Aetna-dichter Lucretius lijkt na te volgen. Mede gezien het karakter van het gedicht als geheel wil ik een strikt didactisch gedeelte onder de loupe nemen, en wel het eerste hoofddeel (r. 94-218) dat 'aardholten' als onderwerp heeft.

Deze passage vormt het eerste strikt wetenschappelijke deel van het gedicht. De opbouw is systematisch: de these wordt naar voren gebracht dat de aarde van binnen vol holten is (94-117), hetgeen bewezen wordt (117-57); diep binnenin ontstaat door comprimering een grote kracht van wind (158-74) en als bewijs hiervoor dient de Aetna (175-218). De gehele passage wordt bepaald door de centrale vraag 'hoe ziet het binnenste van de aarde eruit?' (zoals het tweede hoofdedeelte, 282-384, door de vraag 'welke kracht veroorzaakt vulkanische activiteit?' en het derde, 385-567, door de vraag 'waardoor wordt het vuur van de vulkaan gevoed?').

Lucretius geeft in *DRN* 6, in het gedeelte waarin hij allerlei terrestriale verschijnselen behandelt, ook een verklaring van vulkanen (639-702), toegespitst op de Aetna (680-702). Deze verklaring verschilt weliswaar in details, maar in elk geval spreekt ook hij over een *subcava montis... natura suffulta cavernis* (682-3) waarbinnen zich lucht (= wind) beweegt. Door wrijving gaat steen binnen in de berg gloeien waarna ontbranding plaats vindt, gevolgd door eruptie van de wind, die daarbij vlammen meevoert (686-9)⁸.

Beeldspraak

Al direct aan het begin van het betoog van de Aetna-dichter, in r. 94, verschijnen er motieven en ideeën die ook bij Lucretius te zien zijn. Ter illustratie van zijn stelling dat de aarde niet uit massieve materie bestaat, maar holten vertoont, gebruikt hij de door Lucretius zeer geliefde analogie van de aarde als levend wezen:

(...) *utque animanti
per tota errantes percurrunt corpora venae
ad vitam sanguis omnis qua com meat † idem
terra foraminibus conceptas digerit auras.* (98-101) (Cf *DRN* 2, 589-599)⁹

'en zoals bij een levend wezen over heel het lichaam aders zich vertakken waardoor het levensbloed zich verspreidt, (zo) verdeelt de aarde de opgewekte wind via haar poriën'.

Daarop volgt ter verklaring een stukje kosmogonie:

*scilicet aut olim diviso corpore mundi
in maria ac terras et sidera, sors data caelo
prima, secuta maris, deseditque infima tellus* (102-4)

'(een mogelijke verklaring is, dat) toen eens het fysisch geheel van de wereld verdeeld werd in zee, land en sterren, de eerste plaats werd gegeven aan de hemel, daaropvolgend die van de zee kwam, en de aarde het diepste bezonk.'

Dit laatste, het in één concept behandelen van aarde/zee/hemel en hun scheiding in de ontwikkeling is ook te zien bij Lucretius (*DRN* 1, 1083-91; 2, 1109-17; 5, 92; 5, 449-508), maar er is daarbij wel een verschil op te merken. Terwijl de Aetna-dichter een rangorde geeft die wellicht mede een waardeoordeel bevat, behandelt Lucretius de scheiding van deze drie (uit de toestand van chaos) vanuit de aarde bezien: *primum terrai corpora... coibant* (5, 449-50), *expressere ea quae mare sidera solem lunamque efficerent et magni moenia mundi* (5, 453-4). Aether en vuur en de materialen van waaruit de hemellichamen ontstaan maken zich los uit de *terrae partes* via de *rara foramina* (5, 457), waarna de aarde steeds compakter wordt, water uitscheidt en zelf 'bezinkt': *confluxit gravis et subsedit funditus ut faex* (5, 497). De Aetna-dichter heeft zich om de precieze gang van zaken niet erg bekommerd: zijn wetenschappelijke pretenties zijn in feite beperkt tot het verklaren van het wezen van de Aetna zoals die er is, en de kosmogonie is dus minder relevant voor hem.

De stelling waar het de Aetna-dichter om te doen is, dat de aarde niet massief is, maar uit materie en holten bestaat, lijkt in zijn poëtische uitwerking ook te zijn beïnvloed door de meest fundamentele theorie uit *DRN*, dat de fysische werkelijkheid bestaat uit atomen en lege ruimten. Met klem benadrukt Lucretius in *DRN* 1 dat alleen atomen massief zijn en alle samengestelde objecten meer of minder lege ruimte bevatten. Meer in het bijzonder kent Lucretius ook de theorie dat de aarde ondergrondse holten bevat (o.a. *DRN* 5, 449-500; 6, 536-541; 581), en lijken er van die passages zelfs in de bewoording van de Aetna-dichter echo's te klinken: *in artum... coit* (109-10), (cf *DRN* 5, 484-5), *coit* (110) (cf *DRN* 5, 450 *coibant*), *stipata* (110) (cf *DRN* 1, 345; 2, 67; 1, 329-330). En als de Aetna-dichter zijn stelling nogmaals illustreert met een vergelijking:

(...) *et, qualis acervus
exilit inparibus iactis ex tempore saxis*
(...)
*simili quoque terra figura
in tenuis laxata vias, non omnis in artum
nec stipata coit; (...)* (105-10)

'en zoals een stapel lukraak bijeen geworpen verschillende stenen zich verheft (...), in een soortgelijke gestalte vormen zich binnen de aarde smalle spleten, en is zij niet één opeengepakt massief geheel',

dan lijkt het type beeld dat hij hier gebruikt, dat van een steenhoop, nogal op Lucretiaanse beelden als *papaveris haustus* (2, 453) en *papaveris (...)* *altus acervus* (3, 196-7). In een andere illustratie beschrijft Lucretius wolkenformaties die tegen een berg rusten, in termen die sterk overeenkomsten vertonen met de hele passage hier in het Aetna-gedicht:

*tum poteris moles cognoscere eorum
speluncasque velut saxis pendentibu' structas
cernere, quas venti cum tempestate coorta
complerunt, magno indignantur murmure clausi
nubibus in caveisque ferarum more minantur;* (DRN, 6, 194-8)

'Dan kunt gij hunne geweldige massa's begrijpen en in hen grotten ontwaren die – 't lijkt wel – uit hangende rotsen gebouwd zijn. Steekt er dan eensklaps een storm op, dan vullen de winden die holen. Zijn ze onder nijdig gegrom nu gekooid in die hokken van wolken, dreigende stoten zij dan, zoals roofdieren, hierheen en daarheen dwars door de wolken hun brullen'.

(vert. Aeg. W. Timmerman)

De overeenkomsten betreffen zowel de woordkeus (*saxis, pendentibus, clausi*: cf 106, 108, 114 (*inclusi*)), als de gedachte, hoewel hier natuurlijk niet van een bewijsbare parallel gesproken kan worden.

Methoden

Parallellen op het gebied van de inhoud zijn opvallend, maar vormen uiteraard nog geen aanwijzing voor enige beïnvloeding. Dat is veel eerder het geval als het om verklaringprincipes en methodische technieken gaat. En ook hier geeft de Aetna-dichter interessante dingen te zien, want ook fundamentele principes uit DRN keren bij hem terug. In deze passage geeft de Aetna-dichter voor het ontstaan van die onderaardse holten maar liefst vijf alternatieve verklaringen, die hij, zonder er één als de juiste aan te wijzen, naast elkaar zet (110-116), en nogal lakoniek afsluit met:

*(...) non est hic causa docenda,
dum stet opus causae (...)* (116-7)

'de precieze oorzaak hoeft hier niet uiteengezet te worden, zolang het effect van de precieze oorzaak maar vast staat'.

Wat de Aetna-dichter hier, en even verderop in 124-131 doet is wat Bailey bij Lucretius aanduidt als het werken met een 'plurality of causes' in de verklaring, een vooral in de boeken 5 en 6 van DRN veelvuldig toegepast (en in DRN, 5, 526-533 en 6, 703-711 theoretisch verantwoord) principe: voor een onverklaard verschijnsel worden verschillende mogelijke verklaringen gegeven waarbij als enig criterium geldt dat ze niet in strijd moeten zijn met de principes en theorieën van het systeem en met de concrete menselijke waarneming. Eén van die verklaringen is dan de juiste, maar het is veelal niet uit

te maken welke dat moet zijn. Dat is niet bezwaarlijk, omdat het niet om de precieze verklaring maar om de principiële verklaarbaarheid gaat. Ook de formulering *aut etiam...* ter inleiding van een volgende mogelijke oorzaak lijkt aan Lucretius te zijn ontleend (114; DRN 4, 936; 5, 701 e.a.).

Een ander verklaringmodel dat Lucretius veelvuldig toepast is het trekken van conclusies over niet zichtbare fysische verschijnselen vanuit zichtbare fysische verschijnselen (cf o.a. DRN 1, 893; 2, 565; 3, 690; 5 en 6 *passim*)¹⁰. De Aetna-dichter past het hier toe in 117-136, waar hij de (onzichtbare) aardholten bewijst aan de hand van het bestaan van bronnen en rivieren, en verwoordt het even verderop expliciet:

*argumenta dabunt ignoti vera profundi:
tu modo subtiles animo duce percipe causas
occultamque fidem manifestis abstrahere rebus.* (143-5)

'(die dingen) verschaffen ware bewijzen ten aanzien van het onbekende ondergrondse: laat je verstand je leiden tot begrip van de precieze oorzaken, en ontleen aan duidelijk zichtbare dingen een bewijs voor wat niet te zien is'.

Ook hier zijn enige overeenkomsten in het woordgebruik te bespeuren: *haud mirum* (134) (cf DRN 6, 489), *argumenta* (143) (cf DRN 1, 401, 417), *fidem* (145) (cf DRN 1, 401), *manifestis* (145) (cf DRN 1, 893) e.a. Daarnaast valt wel op dat de Aetna-dichter ook hier, evenals in 116-117 tot een expliciete formulering van het principe komt, terwijl Lucretius het alleen maar in zijn betoog toepast.

Een derde principe, het geven van definities, gebruikt de Aetna-dichter in 213, waar hij *aer* en *spiritus* duidelijk van elkaar afgrenst:

spiritus inflatis nomen, languentibus aer

'als (de luchtstroom) gezwollen is heet hij "spiritus", en als hij kalm is "aer"'.¹¹

Het is natuurlijk niet zo vreemd dat een didactisch dichter werkt met definities, en met Lucretius hoeft dat op zichzelf niets te maken te hebben¹¹. Maar het is wel opvallend dat Lucretius ook een definitie van wind geeft (6, 685):

ventus enim fit ubi est agitando percitus aer.

'want wind ontstaat wanneer lucht in beweging wordt gebracht'.¹²

Minder gangbaar en dus veelzeggender is wat de Aetna-dichter doet in 155 en volgende:

*quod si spissa foret, solido si staret in omni,
nulla daret miranda sui spectacula tellus
pigraque et in pondus conferta immobilis esset.
Sed summis si forte putas concresecere † causis
tantum opus (...)
falleris et nondum in certo tibi lumine res est. (155-61)*

‘maar als zij samengepakt was, en een massief geheel vormde, dan zou de aarde geen wonderlijke taferelen te zien geven, en log en onbeweeglijk ineengedrongen blijven. Als je evenwel denkt dat zo’n geweldig verschijnsel (bedoeld worden de onderaardse luchtbewegingen) aan de oppervlakte zijn verklaring vindt, (...) dan heb je het mis, en staat de zaak je nog niet in het juiste licht’.

In de eerste drie regels gebruikt hij een bewijs uit het irreële (in de vorm ‘stel dat dat zo zou zijn, dan zou ... niet kunnen’) en daarna presenteert hij een onjuiste opvatting in de vorm ‘als je denkt dat ... dan heb je het helemaal mis’, gevolgd door de juiste verklaring, beide beproefde Lucretiaanse redeneermethoden. R. 161 is een mooi voorbeeld van creatieve navolging: het bewaart het Lucretiaanse enjambement en ritme, alsmede de inhoud en het woordgebruik (*falli, lumen, res*) en geeft daar toch een nieuwe vorm aan. Lucretius zelf gebruikt de tegenstelling *lumen/tenebrae* wel vaak als beeld voor weten/onwetendheid-onzekerheid, maar doet dat alleen niet in het type formules ‘dan heb je het helemaal mis’, waar hij eerder het beeld ‘van het rechte pad afdwalen’ gebruikt (bijv. *avius a vera longe ratione vagaris* (2, 82)).

Ook verzekert de Aetna-dichter zijn adressaat (die hij overigens niet bij naam noemt, zoals doorgaans in het leerdicht wel gebruikelijk) dat hij geen theorieën op gezag hoeft aan te nemen, maar door de onmiskenbare feiten zelf geleid zal worden:

*(...) certis tibi pignora rebus
atque oculis haesura tuis dabit ordine tellus (135-6)*

‘door onmiskenbare feiten zal de aarde je op een rijtje bewijzen leveren die je voor de geest zullen blijven staan’.

*Aetna sui manifesta fides et proxima vero est.
non illic duce me occultas scrutabere causas;
occurrent oculis ipsae cogentque fateri. (177-179)*

‘de Aetna is het tastbare en vrijwel zekere bewijs van zichzelf. Je hoeft niet mij te volgen om duistere oorzaken

te onderzoeken: ze vallen vanzelf in het oog en dwingen je ze te erkennen’.

*res oculos ducent, res ipsae credere cogent;
quin etiam tactu moneant, contingere tuto
si liceat, (...) (191-193)*

‘de feiten leiden je ogen, de feiten zelf dwingen je het te geloven; ja door letterlijk aanraken zouden ze je onderrichten, als je ze tenminste veilig zou kunnen aanraken’.
(: het gaat om het vuur van de Aetna)
(cf *DRN* 2, 867-705; 5, 104-6 e.a.)

De Aetna-dichter gaat zelfs nog een stapje verder dan Lucretius doordat hij hier het in *DRN* zo centrale begrip *tactus* gebruikt.

Ook probeert de dichter ontzag te wekken voor het onderwerp (175-87 e.v.; *DRN* o.a. proemia van 3 en 5). Deze tactiek, die in *DRN* dominant genoemd kan worden, wordt door de Aetna-dichter hier op een effectieve wijze gebruikt: na de passage over het ondergrondse en zijn structuur komen we a.h.w. weer in het daglicht en dan... staat daar die geweldige Aetna (177) als levend bewijs van de theorieën, ruig, ontoegankelijk, afschrikwekkend, plaats van indrukwekkende taferelen:

*hinc vasti terrent aditus merguntque profundo,
porrigit hinc artus penitusque exaestuat intra,
hinc scissae rupes obstant discordiaque ingens,
inter opus nectunt aliae mediumque coercent
pars igni domitae, pars ignes ferre coactae
(...)
haec operis visenda sacri faciesque domusque,
haec illi sedes tantarumque area rerum est. (181-7)*

‘hier staan verschrikkelijke openingen die zich verliezen in de diepte, daar strekt de berg zijn ledematen uit en bruijst diep van binnen op, daar weer versperren gespleten rotsblokken, deels door vuur reeds bedwongen, deels nog vuurdragend, de weg en heerst een geweldig tumult; andere rotsblokken staan om dat alles heen, en omgeven het midden, (...). Dit is het indrukwekkend uiterlijk en de plaats van het eerbiedwaardig fenomeen, dit is zijn zetel en het terrein van zo geweldige verschijnselen’.

Zelfs de term *sacer* valt in dit verband. De Aetna-dichter trekt in deze passage, waarin overigens ook blijkt dat hij als dichter iets kan presteren, een lijn

vanuit Lucretius door, maar nu op een manier die regelrecht tegen de grondprincipes van *DRN* indruist: als de Aetna actief is kan men er niet in komen, want *divinaque rerum cura sine arbitrio est* (194-6). De werking van de vulkaan wordt dus als *divina cura* bestempeld. Dit is nu precies datgene waar Lucretius in *DRN* keer op keer zijn strijd tegen voert, het verklaren van natuurverschijnselen met een beroep op goddelijke oorzaken. Uitgerekend dit verklaringsmodel wordt hier en passant weer geïntroduceerd, en dat terwijl in 32-33 die *divina cura* expliciet door deze zelfde dichter ontkend wordt.

Het einde der tijden

Aparte vermelding verdient tenslotte het motief van de desintegratie en instorting van de wereld, dat de dichter als uiterste consequentie noemt van het onderaards geweld der winden.

(...) *neque est aliud, si fas est credere, mundo
venturam antiqui faciem, veracius omen* (173-4)

‘en er is geen ander, overtuigender voorteken, als men het mag geloven, dat de wereld zijn gestalte van weleer terug zal krijgen’.

Dit motief is een van de meest markante in *DRN* (o.a. 2, 1105-74; 5, 91-109; 6, 565-7). Niet alleen wijdt Lucretius er het slot van boek 2 aan, maar ook op andere plaatsen spreekt hij er expliciet over. Tegenover opbouw-creatie-leven staat bij Lucretius altijd afbraak-destructie-dood, ofwel in de onmiddellijke context (bijv. 1, 1083-1113; 1, 250-64) ofwel in het geheel van de structuur (proemia versus finalia van de afzonderlijke boeken). Lucretius' werk is doortrokken van een bewustzijn van de samengesteldheid van de dingen, waarbij altijd ook de desintegratie ervan een idee is dat meespeelt¹³. Dat een zo kenmerkend idee van Lucretius¹⁴ nu terugkeert bij de Aetna-dichter is op zichzelf al een aanwijzing dat deze zich mede door hem heeft laten inspireren. Het gegeven dat een van de betreffende passages in *DRN* (6, 565-7) volgt op het gedeelte dat over aardbevingen gaat, precies als hier in het Aetna-gedicht dus (153/173-4), maakt dit nog meer aannemelijk. Een verschil is dat de Aetna-dichter zich wat voorzichtiger uitdrukt: *mundo venturam antiqui faciem* (173-4); hij vermijdt ondubbelzinnige harde termen als *ruina*, *exitiale tempus*, *clades*, zoals die door Lucretius bij herhaling gebruikt worden, en hij neemt ook een zekere afstand tot de theorie (*si fas est credere* (173)). Terwijl Lucretius haast triomfantelijk zegt dat ‘er dan toch mensen zijn die aarzelen te geloven dat de wereld een ondergang te wachten staat, terwijl ze toch zulke grote aardmassa's zien verschuiven bij aardbevingen’ (6, 565-7, vrij weergegeven), waarbij dit dus voor hem kennelijk als

een overtuigend bewijs geldt, wekt de Aetna-dichter de indruk dat de theorie geloofwaardig voor hem is, maar dat hij er toch niet achter wil gaan staan, misschien omdat het tegen zijn door de Stoa bepaalde levensovertuiging ingaat.

Besluit

Als we het gedeelte 94-218 overzien blijken overal aanknopingspunten bij *DRN* te zijn, in ritme en bewoording, inhoudelijk en methodisch. Natuurlijk zijn er ook vele elementen aan te wijzen die door de Aetna-dichter zelf geïntroduceerd zijn¹⁵, of waar hij op andere voorgangers, zoals Vergilius of Ovidius, steunt, maar de hoeveelheid en de aard van de raakpunten met Lucretius is opmerkelijk te noemen. In bijna geen enkele passage lijkt hij geheel los van *DRN* te staan, zonder dat hij daarbij tot slaafse imitatie is vervallen. De geanalyseerde passage is aldus een mooie illustratie van de manier waarop de Aetna-dichter Lucretius verwerkt heeft.

Bij alle overeenkomsten blijft echter het grote verschil tussen de Aetna-dichter en Lucretius staande. De optimistisch-wetenschappelijke, traditionele en moralistische houding van de Aetna-dichter staat in schril contrast tot de pessimistische, anti-religieuze en negatieve ondertoon die ik, zoals zo vele lezers, in *De Rerum Natura* bespeur. In de belangrijkste inhoudelijke aspecten gaat de Aetna-dichter dus zijn eigen, van Lucretius afwijkende weg.

De vraag of hij daardoor voor ons, moderne lezers, meer of minder interessant en relevant wordt laat ik hier voor de veiligheid maar onbeantwoord.

KUN, Vakgr. GLTC, Afd. Latijn
Eramusplein 1, 6525 HT Nijmegen

Noten

1. In de laatste OCT-editie van de Appendix Vergiliana is de tekst van het gedicht wel weer afgedrukt (p. 39 e.v.), terwijl dat in de eerste druk van 1907 niet het geval was.
2. N.a.v. dit citaat gaat Goodyear 1984, 358-9 in op de opmerkingen van Servius bij Verg. *Aen.* 3, 571. Servius beschrijft daar de Etna ‘secundam Aetnam Vergilii’ in bewoordingen die volstrekt niet naar het Aetna-gedicht wijzen. Voorzichtig suggereert Goodyear dat Vergilius wellicht een gedicht over de Aetna heeft geschreven, waarvan Servius kennis had maar dat verloren is gegaan.
3. Cf. Vincent van Beauvais, Spec. Hist., 6, 62: *proinde ‘Vergilius de culice’ et ‘Vergilius de Aetna (...) inter auctores apocryphos separandi sunt.*
4. Bijv. Richter, 3; Bailey 1947, 1649. De toewijzing aan Lucilius berust vooral op Seneca *Ep. ad Lucil.* 79, 5, maar die plaats levert zeker geen eenduidig bewijs op. Richmond, 1131 beschouwt de zaak als afgedaan: ‘The ascription to Virgil or to Lucilius hardly merits serious discussion...’.

5. Goodyear 1984, 363, spreekt hier van 'minimal identification'.
6. De in het overzicht van Richmond vermelde recente literatuur over het Aetna-gedicht heeft vrijwel alleen betrekking op deze aspecten.
7. Zo merkt Bailey op: '...the poem *Aetna*, which... is clearly from its imitations subsequent to Lucr.' (Bailey 1947, 1649). De uitgave van Richter van het Aetna-gedicht bevat in het parallellen-apparaat geregeld verwijzingen naar Lucretius, maar er wordt geen systeem in aangebracht.
8. Voor de herkomst van deze antieke wetenschappelijke verklaring, en voor paralleelplaatsen cf o.a. Bailey 1947, 1655-1666; Goodyear 1965, 54-56; Sudhaus, 51-80.
Opvallend is overigens dat een tweede verklaring van Lucretius (*DRN* 6, 694-702), die zegt dat er ondergrondse openingen van zee uit naar de berg zijn waardoor lucht stroomt, in het Aetna-gedicht ontbreekt.
9. Cf overigens voor deze passage in het Aetna-gedicht Sen. *N.Q.* 3.15.1. Goodyear 1984 citeert nog meer opvallende overeenkomsten tussen Aetna-gedicht en Seneca, die hij verklaart uit het gebruik van een gemeenschappelijke bron. Een lijst van overeenkomsten is te vinden in Goodyear 1965, 54 n. 1.
10. Over het gebruik van analogieën door Lucretius zie Schrijvers 1970.
11. Dat geldt op zichzelf ook voor de hiervoor genoemde principes van meervoudige verklaring en argumentatie op grond van waarneembare dingen, die niet uniek zijn voor Lucretius, maar tot het normale Epicureïsche instrumentarium behoren. Maar omdat de principes hier gekombineerd voorkomen, en omdat Lucretius in tijd en taal dicht bij de Aetna-dichter staat, kan er toch een argument voor invloed van Lucretius aan ontleend worden.
12. Cf voor een definitie van wind in een prozatekst: Sen. *N.Q.*, 2, 1, 3.
13. Interpretaties die de nadruk leggen op de pessimistische en negatieve elementen in *DRN*, zoals die van Logre, neigen ertoe iets te veel gewicht toe te kennen aan de sombere kant van de medaille.
14. Ook hier geldt dat het geen exclusief Lucretiaans motief is. Geregeld komt de gedachte aan ontbinding van de wereld voor in vooral Stoïsch getinte literatuur, bijv. Sen. *Cons. Marc.* 26, 6; *Cons. Pol.* 1, 2; *De Ben.* 6, 22; *Th.* 828-84; *Herc. Oet.* 1102-27, 1134-6; *Med.* 335, 606; *Ov. Met.* 2, 299; Lucanus 1, 72-80; 2, 289-91; 7, 134-7; 5, 634-7.
15. Cf de opmerkingen van Schrijvers 1980 over enkele andere passages in het Aetna-gedicht.

Bibliografie

Dit artikel is gebaseerd op een doktoraal-scriptie Latijnse letterkunde, die in 1986 aan de K.U. Nijmegen geschreven werd onder begeleiding van Prof. Dr. J.H. Brouwers.

Er is uitgegaan van de meest recente tekst van het Aetna-gedicht, in de OCT. De Loeb-editie van Wight Duff is beter toegankelijk, maar wijkt in tekst en regelnummering niet zelden af van de OCT.

Edities van het Aetna-gedicht:

- W.V. Clausen, F.R.D. Goodyear (et al.), *Appendix Vergiliana*, Oxford 1980 (= 1966), p. 37-77 (OCT).
 F.R.D. Goodyear, *Incerti Auctoris Aetna*, Cambridge 1965 (editie met kritisch apparaat en uitgebreid commentaar).
 W. Richter, (*Vergil*) *Aetna*, Berlin 1963 (editie met kritisch apparaat, parallellen-apparaat, (onvolledige) woord-index en vertaling).
 S. Sudhaus, *Aetna*, Leipzig 1898 (editie met vertaling en zeer uitgebreid commentaar).
 J. Vessereau, *L'Etna, poème*, Paris 1961 (Budé).
 J. Wight Duff, A.M. Duff, *Minor Latin Poets*, London 1961, 351-419 (Loeb).

Edities van De Rerum Natura:

- C. Bailey, *Lucreti De Rerum Natura*, Oxford 1921 (editio minor).

C. Bailey, *Titi Lucreti Cari De Rerum Natura*, 3 volumina, Oxford 1947 (standaard-editie van Lucretius).

Aeg.W. Timmerman, *Lucretius, Over de natuur*, bezorgd en ingeleid door P.H. Schrijvers, Amsterdam 1984. (Nederlandse vertaling.)

Over het leerdicht:

B. Effe, *Dichtung und Lehre, Untersuchungen zur Typologie des antiken Lehrgedichts*, München 1977 (Zetemata, Heft 69).

Over Lucretius:

A.D. Leeman, 'Lucretius Superstes', *Lampas* 1 (1968), 23-44.

Dr. Logre, *L'Anxiété de Lucrèce*, Paris 1946.

P.H. Schrijvers, *Horror ac Divina Voluptas, Etudes sur la poétique et la poésie de Lucrèce*, Diss. Amsterdam 1970.

Over het Aetna-gedicht:

F.R.D. Goodyear, 'The "Aetna": thought, antecedents, and style', in: *ANRW* II, 32.1 (1984), 344-362.

J. Richmond, 'Recent work on the "Appendix Vergiliana"' (1950-1975), in: *ANRW* II, 31.2 (1981), 1112-1154 (hierin 1130-1133: over Aetna).

P.H. Schrijvers, 'De mens als toeschouwer, een cultuurhistorische verkenning in de Latijnse literatuur', in: *Lampas* 13, 1980, 261-276 (m.n. 269-273: over Aetna 258-263 en 399-408); ook opgenomen in: *De mens als toeschouwer*, Amsterdam 1986.